इति ऊङ्।) नारीविशेषः। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ (यथा, माघे। ८। २४।
"त्रस्यन्ती चलशफरीविघट्टितोरू-
र्वामोरूरतिशयमाप विभ्रमस्य।
क्षुभ्यन्ति प्रसभमहो विनापि हेतो-
र्लोलाभिः किमु सति कारणे तरुण्यः॥")

वायकः, पुं, (वयतीति। वे+ण्वुल्।) समूहः। इति शब्दचन्द्रिका॥ (तन्त्रवायः। यथा, भागवते। ५। २६। ३६।
"यत्र ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्म्मराजपुरुषा वायका इव सर्व्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवयन्ति॥")

वायदण्डः, पुं, (वायस्य दण्डः। यद्वा, वायतेऽनेनेति वायः। वाय एव दण्ड इति कर्म्मधारयः।) वापदण्डः। इति भरतद्विरूपकोषः॥

वायनं, क्ली, पिष्टकविशेषः। तत्पर्य्यायः। व्रतोपायनम् २। प्रहेणकम् ३। इति त्रिकाण्डशेषः॥

वायवी, स्त्री, (वायोरियमिति। वायु+अण्। ङीप्।) उत्तरपश्चिमदिक्। इति जटाधरः॥ (कार्त्तिकेयस्यानुचरमातृगणभेदः। यथा, महाभारते। ९। ४६। ३७।
"वायव्यश्चाथ कौमार्य्यो ब्राह्म्यश्च भरतर्षभ!।
वैष्णव्यश्च तथा सौर्य्यो वाराह्यश्च महाबलाः॥")

वायव्यं, त्रि, (वायुर्देवतास्येति। वायु+"वाय्वृतुपित्रुषसो यत्।" ४। २। ३१। इति यत्।) वायुसम्बन्धिदिगादि। यथा। विल्वयुग्ममुपक्रम्य गवाक्षतन्त्रे।
"वायव्यस्थं नैर्ऋतस्थं न गृह्णीयात् कदाचन॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम्॥
(वायुदेवताकपशुहविरादि। यथा, ऋग्वेदे। १०। ९०। ८।
"तस्माद्यज्ञात् सर्व्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम्।
पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यानारण्यान् ग्रामाश्च ये॥"
"वायव्यान् वायुदेवताकान्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ *॥ क्ली, षट्शताधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकवायुनामकमहापुराणम्। यथा, देवीभागवते। १। ३। ७।
"अयुतं वामनाख्यञ्च वायव्यं षट्शतानि च।
चतुर्विंशतिः संख्यातः सहस्राणि तु शौनक!॥"
अस्त्रविशेषः। यथा, महाभारते। १। १३६। १९।
"आग्नेयेनासृजद्वह्निं वारुणेनासृजत् पयः।
वायव्येनासृजद्वायुं पार्जन्येनासृजद्घनान्॥")

वायसः, पुं, (वयते इति। वय गतौ। "वयश्च।" उणा० ३। १२०। इति असच्। सच णित्।) अगुरुवृक्षः। श्रीवासः। काकः। इति मेदिनी। से, ३८॥ (यथा, महाभारते। ३। २७०। ३१।
"श्वगृध्रकङ्ककाकोलभासगोमायुवायसाः।
अतृप्यंस्तत्र वीराणां हतानां मांसशोणितैः॥")
अस्योत्पत्तिर्यथा,—
"अरुणस्य भार्य्या श्येनी वीर्य्यवन्तौ महाबलौ।
सम्पातिश्च जटायुश्च प्रभूतौ पक्षिसत्तमौ।
सम्पातिर्जनयन् गृध्रान् काकाः पुत्त्रा जटायुषः॥"
इति वह्निपुराणे वाराहप्रादुर्भावः॥*॥
अस्य एकाक्षिनाशकारणं यथा,—
मार्कण्डेय उवाच।
"गते तु भरते तस्मिन् रामः कमललोचनः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा भार्य्यया सीतया सह।
शाकमूलफलाहारो विचचार महावने॥
एकदा लक्ष्मणमृते रामदेवः प्रतापवान्।
चित्रकूटे वने देशे वैदेह्या सङ्गमाश्रितः॥
सुष्वाप सुमुहूर्त्तञ्च ततः काको दुरात्मवान्।
सीताभिमुखमभ्येत्य विददार स्तनान्तरम्।
विदार्य्य वृक्षमारुह्य स्थितोऽसौ वायसाधमः॥
ततः प्रबुद्धो रामोऽसौ दृष्ट्वा रक्तं स्तनान्तरम्।
शोकाविष्टान्तु सीतां तामुवाच कमलेक्षणः॥
किमिदं स्तनान्तरे भद्रे तव रक्तस्य कारणम्।
इत्युक्ता सा च तं प्राह भर्त्तारं विनयान्विता॥
पश्य राजेन्द्र वृक्षाग्रे वायसं दुष्टचेष्टितम्।
येनैतच्च कृतं कर्म्म सुप्ते त्वयि महामते॥
रामोऽपि दृष्ट्वा तं काकं तस्मिन् क्रोधमथाकरोत्।
ऐषिकास्त्रं समादाय ब्रह्मास्त्रेणाभिमन्त्रितम्॥
काकमुद्दिश्य चिक्षेप सोऽवधावद्भयान्वितः॥
स त्विन्द्रस्य सुतो राजन् इन्द्रलोकं विवेश ह।
रामास्त्रं प्रज्वलं दीप्तं तस्यानुप्रविवेश वै॥
विदितार्थश्च देवेन्द्रो देवैः सर्व्वैः समन्वितः।
निष्क्रामयच्च तं दुष्टं राघवस्यापकारिणम्॥
ततोऽसौ सर्व्वदेवैस्तु देवलोकाद्बहिष्कृतः।
पुनः सोऽभ्येत्य रामञ्च राजानं शरणं गतः॥
त्राहि राम महाबाहो अज्ञानादपकारिणम्।
इति ब्रुवन्तं स प्राह रामः कमललोचनः॥
अमोघाय ममास्त्राय अक्षि एकं प्रयच्छ मे।
ततो जीवसि दुष्टात्मन् मेऽपराधो महान् कृतः॥
इत्युक्तोऽसौ स्वकं नेत्रमेकमस्त्राय दत्तवान्।
अस्त्रञ्च नेत्रमेकन्तु भस्मीकृत्य शमं ययौ॥
ततः प्रभृति सर्व्वेषां काकानामेकनेत्रता।
चक्षुषैकेन पश्यन्ति हेतुनानेन पार्थिव!॥"
इति नरसिंहपुराणे ४३ अध्यायः॥
(वायससम्बन्धिनि, त्रि। यथा, महाभारते। १२। ८२। ७—८।
"स काकं पञ्जरे बद्ध्वा विषयं क्षेमदर्शिनः।
सर्व्वं पर्य्यचरद्युक्तः प्रवृत्त्यर्थी पुनः पुनः॥
अधीध्वं वायसीं विद्यां शंसन्ति मम वायसाः।
अनागतमतीतञ्च यच्च संप्रति वर्त्तते॥")

वायसादनी, स्त्री, (वायसेन अद्यते इति। अद+कर्म्मणि ल्युट्+ङीप्।) महाज्योतिष्मती। काकतुण्डी। इति राजनिर्घण्टः॥

वायसारातिः, पुं, (वायसस्य अरातिः।) पेचकः। इत्यमरः। २। ५। १५॥

वायसाह्वा, स्त्री, (वायसस्य आह्वा नाम यस्याः।) काकनामा। काकमाची। इति राजनिर्घण्टः॥

वायसी, स्त्री, (वायसानामियमिति तत्प्रियत्वात्। वायस+अण्। ङीष्।) काकोडुम्बरिका। काकमाची। इति मेदिनी। से, ३८॥ महाज्योतिष्मती॥ काकनामा। काकतुण्डी। इति राजनिर्घण्टः॥

वायसेक्षुः, पुं, (वायसानामिक्षुरिव प्रियत्वात्।।) काशः। इति राजनिर्घण्टः॥

वायसोलिका, स्त्री, (वायसोली+स्वार्थे कन्।) काकोली। इति शब्दरत्नावली॥

वायसोली, स्त्री, (वायसान् ओलण्डयतीति। ओलडि उत्क्षेपे+"अनेष्वपि दृश्यते।" इति डः। शकन्ध्वादित्वात् अस्य लोपः।) काकोली। इत्यमरः। २। ४। १४४॥

वायुः, पुं, (वातीति। वा गतिगन्धनयोः+"कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्।" उणा० १। १। इति उण्। "आतो युक्चिण्कृतोः।" ७। ३। ३३। इति युक्।) उत्तरपश्चिमकोणाधिपतिः। वाति यः। वातास इति भाषा। स च पञ्चभूतान्तर्गतभूतविशेषः। तद्विशेषविवरणं यथा। वायवः प्राणापानव्यानोदानसमानाः। प्राणो नाम प्राग्गमनवान् नासाग्रस्थानवर्त्ती। अपानो नाम अवाग्गमनवान् पाय्वादिस्थानवर्त्ती। व्यानो नाम विश्वग्गमनवानखिलशरीरवर्त्ती। उदानः कण्ठस्थानीय ऊर्द्ध्वगमनवानुत्क्रमणवायुः। समानः शरीरमध्यगताशितपीतान्नादिसमीकरणकरः। समीकरणन्तु परिपाककरणं रसरुधिरशुक्रपुरीषादिकरणम्। केचित्तु नागकूर्म्मकृकरदेवदत्तधनञ्जयाख्याः पञ्चान्ये वायवः सन्तीत्याहुः। नत्र नागः उद्गिरणकरः। कूर्म्मः निमीलनादिकरः। कृकरः क्षुधाकरः। देवदत्तः जृम्भणकरः। धनञ्जयः पोषणकरः। एतेषां प्राणादिष्वन्तर्भावात् प्राणादयः पञ्चैवेति केचित्॥ इदं प्राणादिपञ्चकं आकाशादिगतरजोंऽशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यते। इदं प्राणादिपञ्चकं कर्म्मेन्द्रियसहितं सत् प्राणमयकोशो भवति। अस्य क्रियात्मकत्वेन रजोंऽशकार्य्यत्वम्। एतेषु कोशेषु मध्ये विज्ञानमयो ज्ञानशक्तिमान् कर्त्तृरूपः। मनोमय इच्छाशक्तिमान् करणरूपः। प्राणमयः क्रियाशक्तिमान् कार्य्यरूपः। इति वेदान्तसारः॥ तत्पर्य्यायः। श्वसनः ३ स्पर्शनः ३ मातरिश्वा ४ सदागतिः ५ पृषदश्वः ६ गन्धवहः ७ गन्धवाहः ८ अनिलः ९ आशुगः १० समीरः ११ मारुतः १२ मरुत् १३ जगत्प्राणः १४ समीरणः १५ नभस्वान् १६ वातः १७ पवनः १८ पवमानः १९ प्रभञ्जनः २०। इत्यमरः॥ अजगत्प्राणः २१ खश्वासः २२ वाहः २३ धूलिध्वजः २४ फणिप्रियः २५ वातिः २६ नभःप्राणः २७ भोगिकान्तः २८ स्वकम्पनः २९ अक्षतिः ३० कम्पलक्ष्मा ३१ शसीनिः ३२ आवकः ३३ हरिः ३४। इति शब्दरत्नावली॥ वासः ३५ सुखाशः ३६ मृगवाहनः २७ सारः